

UOT 81

**MODALLIQ, ZAMAN VƏ MƏKAN KATEQORİYALARININ DİALOJİ
DİSKURSUN KONSEPTUALLAŞMASINDA ROLU****Səbinə Vilayət qızı İsmayılova***Bakı Dövlət Universitetinin baş müəllim,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0000-0002-0737-1280**E-mail:** sabina.ismaylova.88@gmail.com*Açar sözlər:* diskurs, dialoq, modallıq, konseptuallaşma, epistemik məzmun*Ключевые слова:* дискурс, диалог, модальность, концептуализация, эпистемическое содержание*Key words:* discourse, dialogue, modality, conceptualization, epistemic content

Giriş. Dialoji diskurs insan ünsiyyətinin əsas forması olaraq gündəlik həyatın, ədəbi yaradıcılığın və peşəkar fəaliyyətin mərkəzində dayanır. Müasir cəmiyyətin sürətli inkişafı və informasiya mübadiləsinin intensivləşməsi ünsiyyətin dinamikasını daha da mürəkkəbləşdirir. Bu şəraitdə qrammatik vasitələrin dialoji diskursda konseptuallaşma prosesindəki rolu xüsusi aktualıq qazanır. İnsanlar arasında mənaların birgə qurulması və ideyaların paylaşılması üçün qrammatik strukturlar əsas vasitə kimi çıxış edir. Bu mövzunun öyrənilməsi yalnız linqvistik nəzəriyyə üçün deyil, həm də tərcümə, dil tədrisi və nitq patologiyası sahələrində praktik təbiqlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki “*diskurs səviyyəsində nəzərdən keçirdikdə qrammatik səviyyədəki obyektiv modallıq subyektiv kimi və subyektiv modallıq obyektiv kimi (xüsusilə də əbədi-bədii diskursda) qiymətləndirilə bilər. Bu isə modallığın yalnız qrammatika səviyyəsində nəzərdən keçirilməsinin yetərli olmadığını göstərir*” [7, s. 21].

Digər tərəfdən, qloballaşma və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərin formalaşması ilə, fərqli dillər və mədəniyyətlər arasında ünsiyyət daha geniş miqyasda aktualıq qazanır. Bu kontekstdə qrammatik vasitələrin konseptuallaşma prosesindəki rolu, müxtəlif dillərin sintaktik və semantik xüsusiyyətlərini anlamağa kömək edir. Həmçinin, bu mövzu, süni intellekt və maşın tərcüməsi kimi sahələrdə də mühüm yer tutur, çünki qrammatik vasitələrin düzgün işlənməsi, dialoji diskursun daha təbii və səmərəli modelləşdirilməsini təmin edir. Buna görə, dialoji diskursda qrammatik vasitələrin konseptuallaşmasının tədqiqi, müasir dilçilik və texnologiya sahələrində aktuallığını qoruyur və daha geniş araşdırmalara ehtiyac yaradır.

“*Monoloji və dialoji mətnlərdə məntiqi-semantik səciyyəni araşdırarkən morfoloji və sintaktik normalara diqqət yönəlir, sintaktik bütövlər arasında əlaqə formaları üzə çıxır. Bu əlaqə formaları aşağıdakılardır: eynizamanlıq, qarşılaşdırma, ardıcılıq, səbəb-nəticə, sadalama, müqayisə, aydınlaşdırma*” [5, s. 6]. Deməli, monoloji diskurs kimi, dialoji diskurs da insan ünsiyyətinin mərkəzində dayanır və danışıq iştirakçıları arasında qarşılıqlı fikir mübadiləsinə təmin edən bir prosesdir. Bu diskurs növündə qrammatik vasitələrin rolu böyükdür, çünki onlar təkcə fikrin strukturunu qurmağa deyil, həm də konseptuallaşma prosesinə təsir edir. Konseptuallaşma, insan beynində abstrakt və konkret anlayışların formalaşması və ifadə olunması pro-

sesi kimi dilin semantik və qrammatik quruluşlarının təhlili üçün vacib anlayışdır. “*Mental leksikonumuza daxil olan sözlər söz toruna düşərək qavramlaşma (konseptuallaşma) prosesinə məruz qalır*” [6, s. 163]. Bəsit şəkildə ifadə etsək, konseptuallaşma insan beynində hadisələr, obyektlər, anlayışlar və ya fikir strukturlarının formalaşdırılması və mənalandırılması prosesidir. Bu proses dil vasitəsilə dünyanın qavranılması və bu qavrayışın semantik strukturlara çevrilməsini təmin edir. Konseptuallaşma dilin semantik və qrammatik quruluşlarının tədqiqində mərkəzi rol oynayır, çünki insanların dünya haqqında anlayışlarını necə formalaşdırdığını və bu anlayışları necə ifadə etdiyini izah edir. Konseptuallaşma həm fiziki obyektləri (məsələn, “ev”, “ağac”), həm də abstrakt anlayışları (məsələn, “sevgi”, “ədalət”) insan təfəkküründə, idrakında mənalandırmaq üçün istifadə olunan bir mexanizmdir. Dil konseptuallaşmanın əsas vasitəsidir, çünki o, insan təcrübəsini təsvir etmək və paylaşmaq üçün vasitə təmin edir. Qrammatik strukturlar, semantik elementlər və kontekstual göstəricilər anlayışların necə qurulduğunu və ünsiyyət zamanı necə ötürüldüyünü göstərir. Məsələn, keçmiş zaman forması (“getdi”) bir hadisənin artıq baş verdiyini, gələcək zaman forması (“gedəcək”) isə bir hadisənin baş verəcəyini konseptual olaraq çatdırır. Konseptuallaşma insan düşüncəsinin və dilin inteqrasiyası ilə dünyanı qavramaq və mənalandırmaq üçün əsas mexanizmdir. “*Dilin bu prosesdəki rolu insan ünsiyyətini daha dərinəndən anlamaq və müxtəlif elmi sahələrdə bu anlayışı tətbiq etmək üçün mühüm bir təməl yaradır*” [3, s. 93].

Bu məqalədə dialoji diskursda qrammatik vasitələrin konseptuallaşma prosesində oynadığı rola diqqət yetiriləcəkdir.

Dialoji diskursun xüsusiyyətləri. Dialoji diskurs iştirakçıların bir-biri ilə qarşılıqlı təsirini, fikir mübadiləsini və mənaların birgə yaradılmasını əhatə edir. Bu cür diskurs spontanlıq, çeviklik və kontekstdən asılılıq kimi xüsusiyyətlərə malikdir. “*Bədii əsərlərdən seçilən dialoqları şifahi nitq və yaxud danışq dili materialı kimi tədqiq etmək diskursdan mətnə keçid yaradır. Yəni araşdırmanın obyektini diskurs deyil, mətn olur. Şifahi nitqin mətnə çevrilməsi prosesində kommunikasiya iştirakçılarının nitq axtarı intonasiya, emosionallıq nəzərə alınmazsa öz struktur-qrammatik, leksik xüsusiyyətlərini saxlayır. Bədii mətnə dialoq replikalari nitq qüsurlarından, dialekt elementlərindən, tələffüz çatışmazlıqlarından təmizlənir. Bu cəhətlər diskursiv təhlildə az relevantdir. Dialoq mətnlərini diskursa yaxınlaşdıran dialoqun, ünsiyyətin baş verməsi və davam etməsini təsvir edən, verballaşdıran əsas vasitə müəllif şərtləri, yaxud müəllif nitqidir*” [2, s. 238] Bu mühitdə qrammatik vasitələr, məsələn, modal ifadələr, zaman və məkan göstəriciləri, sual strukturları və intonasiya vasitəsilə mənanın qurulmasında əsas rol oynayır. Dialoji diskursda konseptuallaşma təkcə semantik elementlər vasitəsilə deyil, həm də qrammatik strukturların birləşməsi ilə təmin olunur.

Modallıq və Epistemik Məzmunun konseptuallaşmada rolu. Modallıq vasitələri danışanın və ya dinləyənin fikir və mövqeyini ifadə etmək üçün vacibdir. Məsələn, “Ola bilər ki, gələcək” ifadəsində “ola bilər” modal köməkçi feili qeyri-müəyyənlik və ehtimal anlayışını konseptual çərçivədə formalaşdırır. Dialoji diskursda bu cür vasitələr danışq tərəflərinin fikirlərini dəyərləndirmək və qarşılıqlı təsir prosesində rolunu müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. “*Modallıq bütün dünya dillərində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də ünsiyyəti təmin edən ən mühüm nitq vahidlərindəndir və bu kateqoriya dilin ifadə planından tutmuş onun məzmun planınadək, dilin adlandırma (işarəetmə) funksiyasından tutmuş onun idarəetmə, yəni kommunikativ vəzifəsinə qədər çoxlu sayda qrammatik məsələləri əhatə edir*” [1, s. 50]. Dialoji

diskursda modallıq və epistemik məzmun iştirakçıların fikirlərini, münasibətlərini və mövqelərini ifadə etməkdə əsas rol oynayır. “Söyləm semantik baxımdan iki hissəyə bölünə bilməz. Məna cəhətinə görə cümlə tamdır. Semantika modallıqdan doğur və kommunikasiya prosesində reallaşır” [7, s. 11]. Modallıq danışanın məlumatın doğruluğu, mümkünsüzlüyü, ehtimalı və ya vacibliyi ilə bağlı mövqeyini göstərən qrammatik kateqoriyadır. Epistemik məzmun isə danışanın biliyi və ya inancları əsasında ifadə olunan mənəvi dəyərləndirmələri əhatə edir. Bu vasitələr diskursun strukturunda və mənaların konseptuallaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar danışıq iştirakçıların fikirlərinin məntiqi və emosional çərçivələrini müəyyən edir.

“*Dialoglarda interaksianın, iştirakçıların bir-birinə nitq təsirləri baş verir və bu təsirlər qarşılıqlıdır. Real gerçəklikdə ünsiyyət prosesində tərəflərin replikalarının bir-birinə təsiri bu ünsiyyətdə iştirak edənlərə məlum olur*” [2, s. 239]. Modallıq vasitəsilə danışan müəyyən bir vəziyyətin mümkünlüyünü, zəruriliyini və ya qeyri-müəyyənliyini vurğulayır. Məsələn, “Ola bilər ki, geciksin” ifadəsində “ola bilər” epistemik modal feil kimi qeyri-müəyyənliyi və ehtimalı konseptual çərçivədə formalaşdırır. Bu, dinləyicinin danışılan hadisəni necə qavrayacağına birbaşa təsir edir və diskursun mənəvi çərçivəsini müəyyən edir. “*Modallıq kateqoriyasının mətnə yaranan yeni ifadə vasitələrinin və ona cümlədən gələn vasitələrin qarşılıqlı təsiri və kəsişməsi mətnin xüsusi modal polifonizmini yaradır, özü də hər dəfə bu və ya digər fikir ifadəçiləri özünəməxsus tərzdə bölünür və bütünlükdə, onun ümumi modal tərtibatını dəstəkləyən modal “tor” yaradır*” [7, s. 12] Eyni zamanda, epistemik məzmun vasitəsilə danışanın biliyi, gümanı və ya inamı diskursun əsas istiqamətini müəyyənləşdirir. Məsələn, “Məncə, o razılaşacaq” ifadəsində “məncə” epistemik məzmun danışanın subyektiv fikrini ifadə edərək mənanı daha konkret və şəxsiyyətlə əlaqəli edir.

Modallıq və epistemik məzmun dialoji diskursda iştirakçılar arasında qarşılıqlı təsirin qurulmasında əsas vasitədir. Modal ifadələr danışıq tərəfləri arasında razılığın və ya mübahisənin əsasını qoyur. Məsələn, “Sən bu məsələni həll etməlisən” ifadəsində “həll etməlisən” modal forması zəruriliyi vurğulayaraq diskursun tonunu müəyyən edir. Digər tərəfdən, epistemik məzmun tərəflər arasında məlumatın paylaşılmasını tənzimləyir və iştirakçıların birgə konseptuallaşma prosesini təşviq edir. Məsələn, “Deyəsən, biz səhv etmişik” ifadəsində “deyərsən” qeyri-müəyyənlik və qarşılıqlı razılaşma üçün zəmin yaradır.

Modallıq və epistemik məzmun yalnız məzmunun semantik strukturu üçün deyil, həm də sosial və emosional aspektlər üçün əhəmiyyətlidir. Onlar iştirakçıların münasibətini, emosional vəziyyətini və sosial statusunu ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “Görünür, bu iş alınmayacaq” ifadəsində “görünür” danışanın emosional və sosial mövqeyini çatdırır, bu da diskurs iştirakçıların mənanı necə qəbul edəcəyinə təsir edir. Dialoji diskursda modallıq və epistemik məzmun mənanın konseptuallaşmasında iştirakçılar arasında fikir mübadiləsinin və qarşılıqlı təsirin qurulmasında mühüm rol oynayır. Onlar danışıqın semantik və pragmatik aspektlərini tənzimləməklə yanaşı, sosial və emosional çərçivələrin formalaşmasına da xidmət edir. Bu vasitələrin funksionallığının öyrənilməsi diskursun qurulması, nitq aktlarının analizi və ümumilikdə dilin semantik inkişafının başa düşülməsi üçün əhəmiyyətlidir.

Zaman və məkan kateqoriyalarının dialoji diskursun konseptuallaşmasında rolu. Zaman və məkan göstəriciləri dialoji diskursun məzmununu strukturlaşdırmaqla yanaşı, iştirakçıların təcrübələrinin paylaşılmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, “Sabah görüşürük” ifadəsində “sabah” zaman göstəricisi konseptual məzmunun gələcəyə yönəldilməsini

təmin edir. Qeyd edilir ki, “predikativlik reqistrin nüvəsində durduğu üçün tamamlanan informasiyadakı zaman və şəxs münasibətləri, bu münasibətləri əmələ gətirən qrammatik vasitələrin reqistr tərkibində xüsusi mövqe tutmasını aşkara çıxarır” [4, s. 50]. Deməli, reqistrin nüvəsində predikativliyin dayanması, dialoqun əsas semantik mərkəzinin məhz predikativ strukturlar üzərində qurulduğunu ifadə edir. Bu, hər bir ifadənin konkret zaman və şəxsə aid olması ilə diskursun dinamikasını təmin edir. Tamamlanan informasiyada zaman və şəxs münasibətləri, yəni hadisələrin başvermə vaxtı (məsələn, keçmiş, indiki və ya gələcək) və bu hadisələrin hansı şəxs tərəfindən icra olunduğu, dialoji diskursun semantik çərçivəsini təşkil edir. Bu münasibətlər, danışıqın mənasını anlamaq və iştirakçılar arasında mənalarnın qurulması üçün zəruridir. Dialoji diskursun əsas məqsədi ünsiyyət zamanı iştirakçılar arasında mənalarnın qurulması və paylaşılmasıdır. “Nitq situasiyasının dəyişməsi dialoji və poliloji nitq üçün səciyyəvidir. Belə ünsiyyətdə həm stimuly, həm də cavab reaksiyaları olur. Diskursun kommunikativ mənzərəsindən bəhs edərkən, bədii diskursda monoloji nitqdən dialoji nitqə keçid yerlərini ilk növbədə ayırmaq olur. Nitq situasiyasında dəyişmə ilə səciyyədən digər kommunikativ hissələr dialoqun nitq aktları səviyyəsində təhlili əsasında müəyyənləşdirilir. Bu zaman müəllif nitqində nitq situasiyasının verballaşması halları da nəzərə alınır” [2, s. 240]. Zaman və məkan kateqoriyaları bu prosesdə mühüm əhəmiyyət daşıyır, çünki onlar danışıqın kontekstini və strukturunu təmin edir, iştirakçıların ünsiyyət çərçivəsində hadisələri və fikirləri konseptual olaraq təşkil etməsinə şərait yaradır. Bu kateqoriyalar danışıqın tək-cə məzmununu deyil, həm də onun dinamikasını formalaşdırır.

Zaman kateqoriyası danışıqın ardıcılığını və hadisələrin xronologiyasını müəyyən edir. Bu, danışanların fikirlərini konkret bir zaman çərçivəsində yerləşdirməyə və dinləyicilərin həmin hadisəni düzgün anlamasına imkan yaradır. Məsələn, “Dünən görüşdük” ifadəsi zaman zərfi vasitəsilə hadisəni keçmişə aid edərək dinləyicinin təsəvvüründə konkret bir anı konseptual olaraq formalaşdırır. Eyni şəkildə, məkan göstəriciləri, məsələn, “Burada baş verdi” ifadəsi hadisənin coğrafi və ya fiziki çərçivəsini müəyyənləşdirir. Bu cür göstəricilər iştirakçıların diqqətini konkret bir məkan və zamana yönəldərək mənanı daha aydın edir.

Zaman və məkan göstəriciləri diskurs iştirakçılarının ortaq konteksti daha asan qurmasına imkan verir. Məsələn, “İki saat sonra görüşəcəyik” ifadəsi zamanı konkretləşdirərək iştirakçıların birgə fəaliyyətini planlaşdırmasına yardım edir. Eyni zamanda, “Bu otaqda danışdıq” kimi ifadələr məkanı konkretləşdirərək diskursun məzmununu daha kontekstual edir. Bu proses danışıq tərəfləri arasında anlaşmanın qurulmasına və fikirlərin qarşılıqlı şəkildə konseptual çərçivədə yerləşdirilməsinə şərait yaradır.

L.B. Karpenko rus və bolqar dillərində məkan kateqoriyasının konseptuallaşmasını üqayisəli şəkildə təhlil edərkən qeyd edir ki, “məkan anlayışları dilin bir neçə səviyyəsində (leksik, morfoloji, sintaktik və s.) təmsil olunur. Bu vasitələr məkan anlayışını yalnız dil strukturlarında deyil, eyni zamanda danışıq aktlarının mənasını qurmaqda da əhəmiyyətli edir... Rus dilində məkanın konseptuallaşdırılmasında fiziki məkan anlayışına xüsusi diqqət yetirilir. Bu, rus dilində məkan əsaslı ifadələrin, metaforların və frazeoloji vahidlərin daha geniş istifadəsi ilə özünü göstərir. Məsələn, “на дворе” ifadəsi məkanın semantik mənasını genişləndirərək zaman və sosial vəziyyətləri də əhatə edir” [8, s. 11].

Zaman və məkan kateqoriyaları diskursun dinamikasını və inkişafını istiqamətləndirir. Za-

man göstəriciləri hadisələrin başvermə ardıcılığını və gələcəkdə gözlənilən nəticələri konseptual olaraq proqnozlaşdırmağa imkan verir. Məsələn, “Sabah layihəni təqdim edəcəyik” ifadəsi gələcək zaman anlayışını vurğulayaraq iştirakçıların diqqətini gələcək fəaliyyətlərə yönəldir. Məkan kateqoriyaları isə diskursun fiziki çərçivəsini təşkil edir və iştirakçılar arasında oriyentasiya təmin edir. Məsələn, “Parkda görüşəcəyik” ifadəsi fiziki məkan anlayışını dəqiqləşdirərək diskursun məqsədini konkretləşdirir. Məsələn, qeyd edilir ki, “... *dildə məkanın konseptuallaşdırılması semantik-qrammatik dominant kimi fikrin ifadəsini təşkil edən bir sxem, dünyanın qavrayışını formalaşdırır və əks etdirən özünəməxsus bir matrisə rolunu oynayır. Bu məkan matrisi yalnız rus dilinin daşıyıcılarının danışdığı praktikasında deyil, həm də fərdi müəlliflərin dünya mənzərələrində özünü göstərir və müxtəlif bədii paradigmalarda özünəməxsus bir ifadə tapır*” [8, s. 14]. Məkanın konseptuallaşdırılması dilin leksik və qrammatik vasitələrlə məkan anlayışını necə təsvir etdiyini ifadə edir. Bu proses, dilin məkan münasibətlərini (harada, hara, nə vaxt və s.) strukturlaşdıraraq, fikirləri ifadə etməyin əsas vasitəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan dilində də məkan konseptuallaşdırması bəzi hallarda oxşar funksiyalar yerinə yetirir, məsələn, “evdə” (mövqe), “evə” (istiqlal) kimi qrammatik formalar vasitəsilə. Məkan matrisi, yəni fikrin quruluşunda və dünyanın dil vasitəsilə qavranılmasında mərkəzi element kimi çıxış edən məkan əlaqələri, dilin semantikasını formalaşdırır. Rus dilində bu matris daha geniş istifadə olunur, çünki məkan ifadələri yalnız konkret obyektlərə deyil, zaman, səbəb, məqsəd kimi abstrakt anlayışlara da şamil edilir (məsələn, “из-за ревности” – “qısqançlıq səbəbindən”). Azərbaycan dilində bu cür ifadələr ümumiyyətlə leksik və ya daha az təfərrüatlı qrammatik vasitələrlə ifadə olunur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, rus dilində məkan göstəriciləri gündəlik danışmada, bədii ədəbiyyatda və fərdi müəlliflərin əsərlərində geniş istifadə olunur. Məsələn, “на дворе зима” ifadəsi ilə həm məkan (“həyətdə”), həm də zaman (“qış mövsümü”) nəzərdə tutulur. Azərbaycan dilində isə məkan göstəriciləri bəzən daha məhdud semantik imkanlarla işlədilir, məsələn, “həyətdə qışdır” ifadəsi yalnız məkan anlamını vurğulayır, zaman aspektini dolaylı yolla çatdırır.

Zaman və məkan kateqoriyaları tək-cə obyektiv konteksti deyil, həm də sosial və emosional mənaları formalaşdırır. Məsələn, “Bu küçədə uşaqlığım keçib” ifadəsində məkan göstəricisi emosional bağlılığı və nostalji hissini ifadə edir. Zaman göstəriciləri isə sosial əlaqələri və hadisələrin kollektiv yaddaşda necə saxlandığını vurğulaya bilər. Məsələn, “O hadisə 10 il əvvəl baş verdi” ifadəsi zaman anlayışı vasitəsilə hadisənin sosial əhəmiyyətini qeyd edir. Zaman və məkan kateqoriyaları dialoji diskursun konseptuallaşmasında iştirakçıların ortaq bir məna məkanını yaratmasına və qarşılıqlı anlaşma qurmasına imkan yaradan əsas vasitələrdir. Onlar hadisələri və fikirləri xronoloji və coğrafi olaraq strukturlaşdırır, konteksti təmin edir və diskursun dinamikasını istiqamətləndirir. Bununla yanaşı, sosial və emosional mənaların formalaşmasında mühüm rol oynayaraq, diskurs iştirakçılarının nitqi daha zəngin və mənalı edir. Bu kateqoriyaların öyrənilməsi, insan ünsiyyətinin semantik və pragmatik aspektlərinin dərinləşdirilməsinə mühüm töhfə verir.

Nəticə. Araşdırma göstərir ki, dialoji diskursda qrammatik vasitələr, o cümlədən modallıq, epistemik məzmun, zaman və məkan kateqoriyaları konseptuallaşma prosesində mühüm rol oynayır. Bu vasitələr vasitəsilə danışdığı iştirakçıları arasında mənaların qurulması və paylaşılması təmin edilir. Xüsusilə modallıq və epistemik məzmun vasitələri ünsiyyət prosesində iştirakçıların münasibətlərini, fikirlərini və sosial mövqelərini ifadə edərək, diskursun strukturunu

və semantik çərçivəsini formalaşdırır.

Zaman və məkan kateqoriyaları diskursun kontekstini müəyyənləşdirən əsas vasitələrdir. Bu kateqoriyalar vasitəsilə hadisələrin xronologiyası və məkan əlaqələri qurulur, danışıq tərəfləri arasında ümumi anlaşma yaradılır.

Konseptuallaşma insan düşüncəsini və dil vasitəsilə dünya qavrayışını formalaşdıran əsas mexanizmdir. Qrammatik vasitələr bu mexanizmin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edərək, təkcə ünsiyyəti deyil, həm də mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəni dəstəkləyir.

Problemin aktuallığı. Məqalənin aktuallığı, qloballaşma və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə fərqli dillərin qrammatik vasitələrinin anlaşılması və tətbiqi zərurətindən irəli gəlir, bu da dilçilik, tədris və süni intellekt sahələrində geniş tətbiq imkanları yaradır.

Problemin elmi yeniliyi. Dialoji diskursda modallıq, epistemik məzmun, zaman və məkan kateqoriyalarının konseptuallaşma prosesində oynadığı funksional və semantik rolun hərtərəfli araşdırılması tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirir

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu tədqiqat dialoji diskursda qrammatik vasitələrin rolu barədə nəzəri bilikləri genişləndirməklə yanaşı, tərcümə, dil tədrisi və süni intellekt kimi praktiki sahələrdə tətbiq üçün də əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədova, E. Modallıq məntiqi və qrammatik kateqoriya kimi // Dilçilik araşdırmaları, — 2021. № 2, — s. 49-53.
2. Xuduyeva, G. Diskursun kommunikativ mənzərəsi // İpək yolu, — 2024. №1, s. 235-243
3. Habibova K. Speech effect function of presupposition // Linguistic Researches, – 2024. №. 1, — s. 91-97.
4. Həmidli, A.Z. Kommunikativ reqistrlərdə modallıq və zaman kateqoriyası // Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər, — 2021. — Cild 12, № 4 (48), — s. 47-51.
5. Məmmədli, N. və b. Mətn dilçiliyi problemləri / N.Məmmədli, Q.Kazımov, İ.Kazımov, N.Hacıyeva və b. — Bakı: Zərdabi nəşr, — 2023. — 260 s.
6. Quliyev, H. Konsept koqnitiv dilçiliyin əsas vahidi kimi // Əlyazmalar yanmır, — 2021. № 2 (13), — s. 161-169.
7. Səlimova, F.S. Diskursun formalaşmasında modallığın rolu (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında): / fil.ü.fəl.doktoru dis./ — Bakı, 2017. — 28 s.
8. Карпенко, Л.Б. Грамматическая концептуализация пространственности в русском языке (в сравнении с болгарским языком) // Actual issues of modern philology and journalism, — 2023. № 2(49), с. 7-15

S.V. Исмаилова**Роль модальности, категорий времени и пространства в концептуализации диалогического дискурса****Резюме**

Данная статья исследует важную роль модальности, эпистемического содержания, категорий времени и пространства в процессе концептуализации диалогического дискурса. Исследование показывает, что грамматические средства формируют семантические и структурные рамки дискурса, выступая ключевыми инструментами в создании и передаче значений во время коммуникации. В частности, модальность и эпистемическое содержание выражают позиции, отношения и эмоциональное состояние участников, повышая эффективность общения. Категории времени и пространства структурируют содержание дискурса, определяя хронологию событий и пространственные отношения, что способствует созданию общего контекста между собеседниками. Результаты статьи углубляют понимание функциональных и семантических аспектов языка и открывают новые возможности для применения в преподавании языка и разработке искусственного интеллекта.

S.V. Ismayilova**The role of modality, temporal, and spatial categories in the conceptualization of dialogic discourse****Summary**

This article examines the significant role of modality, epistemic content, and the categories of time and space in the conceptualization of dialogic discourse. The study reveals that grammatical tools form the semantic and structural framework of discourse, serving as key mechanisms for the creation and sharing of meanings during communication. Specifically, modality and epistemic content express the positions, attitudes, and emotional states of participants, enhancing the effectiveness of interaction. Temporal and spatial categories structure the discourse's content, organizing the chronology of events and spatial relations, thus ensuring a shared context among interlocutors. The findings deepen the understanding of the functional and semantic aspects of language and expand its practical applications in language teaching and artificial intelligence development.

Redaksiyaya daxil olub: 26.11.2024